

STRUCTURI ARGUMENTATIVE ÎN DISCURSUL JURIDIC GRECESC ÎN EPOCA ATICĂ

drd. Lavinia Ionela Savu*

1. Clasic și modern în structurile generale ale retoricii

Dacă judecăm în termenii retoricii moderne, care operează cu noțiunile fundamentale ale concepției aristotelice despre știința și arta convingerii, atunci discursul juridic se structurează printr-o continuă interinfluențare a celor trei componente, *pathos-logos-ethos*. Ceea ce diferă la teoreticienii moderni față de cei vechi este relația directă dintre cele trei elemente.

În vechime, retorica era definită prin relevarea – respectiv, supralicitarea – uneia dintre ele. Sofiștii aveau în vedere *logosul*, care le subsuma pe celelalte două, chiar dacă nu totdeauna în mod declarat. Platon puna pe primul plan *ethosul*, respingând în mod categoric discursul construit în afara componentei morale, ceea ce ducea, în concepția sa, la negarea retoricii ca activitate de cunoaștere. În sfârșit, Aristotel reușește să stabilească o relație oarecum echilibrată între cele trei componente, privilegiind, totuși, rolul logosului, care trebuie să constituie termenul de referință, axa pe care se balansează, în proporții egale, ceilalți doi membri ai ecuației.

În ceea ce îi privește pe moderni, concepțiile diferă atât față de cei vechi, cât și față de contemporani, iar diferențele vizează atât natura relațiilor dintre termenii formulei tripartite, cât și direcția manifestării influențelor. Astfel, pentru Ch. Perelman și cei din generația sa, prevalența o are tot *logosul*¹, oarecum în sensul sofisților reprezentați de Gorgias, iar direcția acțiunii acesteia asupra celorlalte două se manifestă biunivoc, în mod direct. Altfel spus, se realizează un *feed-back* pe două paliere, care asigură soliditatea construcției, dar și flexibilitatea ei, căci fiecare element își asigură, dacă nu independența, în orice caz individualitatea.

În ceea ce ne privește, suntem convinși că această structură este valabilă în discursul simplu, care poate fi concretizat în câteva replici uzuale din conversația cotidiană a unor indivizi aparținând aceleiași comunități umane sau în susținerea unei cauze juridice relativ simple, în care finalitatea este doar încadrarea legală a unei fapte, unanim recunoscute ca abatere de la normele conviețuirii sociale. Ea s-ar încadra în formule simple, în structura de suprafață:

a) $p \leftarrow l \rightarrow e; p \leftrightarrow l \leftrightarrow e$

b) $p \leftrightarrow e; p \leftrightarrow l; e \leftrightarrow l,$

* Universitatea Valahia, Târgoviște.

¹ Ch. Perelman, et. Olbrecht-Tyteca, 1988⁵, cap. I.

unde a) reprezintă palierul prim; b) – palierul secund; l = logos; p = pathos; e = ethos.

Rezultatul poate fi formulat astfel: fiecare element îl determină pe fiecare și este determinat, la rândul său, de fiecare.

Influența structuralismului, în plină desfășurare în epoca marilor sinteze ale noii retorici, lansată de către Ch. Perelman, se remarcă fără nici un efort. Realismul interpretării își găsea sprijin solid în formele structurilor chimice, biologice etc., dată fiind obișnuita transgrogare din domeniul demonstrației științifice bazată pe concretul material, spre domeniul socio-uman.

Generația următoare nuanțează însă relația, în conformitate cu meandrele gândirii, sensibilității și acțiunii umane. Michel Meyer, urmașul lui Ch. Perelman la catedra de retorică a Universității Libere din Bruxelles, schimbă discret, dar eficient, datele formulei. El nu renunță la concepția integralității și interdependenței și nici la simetria aspectului formal al relațiilor, ceea ce creează impresia – justificată, de altfel – de continuitate în abordarea relațiilor retorice generale. Cu atât mai puțin, nu renunță la concepția tripartită, de sorginte aristotelică. Nici nu avea cum să o facă, pentru că aceasta este un bun câștigat definitiv în istoria teoriilor asupra retoricii. Dimpotrivă, el insistă asupra celor trei elemente definitorii – poate cam prea mult, am spune, aproape obsesiv – cu câteva modificări de perspectivă. În analiza unității retoricii, în descompunerea marilor strategii retorice ș.a.m.d., el folosește până la abuz triada definitorie, pentru ca, în final, într-o descriere a componentelor socio-umane ale artei cuvântului, să desprindă ethosul din ecuație².

Practic, ceea ce face succesorul lui Perelman este să înlocuiască perspectiva biunivocă, prea simplistă în sugestia reciprocității, cu una univocă. Asta ar însemna, la o privire superficială, că noul teoretician refuză categoric schema structuralistă a interdependențelor și a relației complexe dintre întreg și părțile componente. În realitate, nu este deloc așa. După părerea sa, fiecare componentă acționează *împreună cu celelalte două*, într-o acțiune pe verticală, și *asupra uneia singure dintre celelalte două*, pe orizontală. În felul acesta, toate componentele fac parte dintr-un angrenaj activ, dar nu în mod direct, ci în cadrul unui circuit, în care, logic, simultaneitatea este înlocuită, în plan orizontal, cu succesiunea. Ceea ce aduce nou, este ideea de *ciclicitate*. Aceasta redă mai bine caracterul dinamic, în continuă mișcare a structurii retorice.

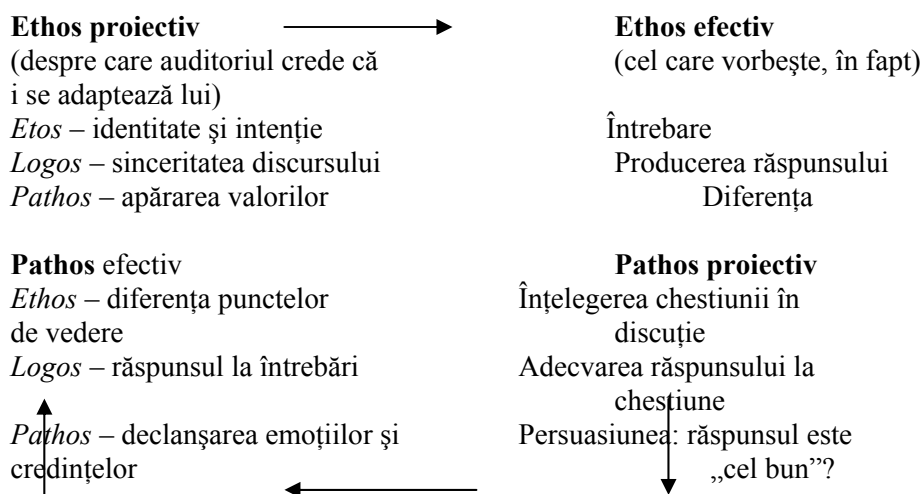
Pe de altă parte, logosul păstrează o poziție centrală, dar decade în poziția de instrument, de vehicul al celorlalte două, nu de factor dinamizator, de forță internă esențială. Abia mai târziu, în demontarea mecanismelor discursului, logosul va reveni în centrul atenției.

Recunoaștem aici principala diferență dintre antici și moderni. Cei vechi considerau că logosul concentrează în el celelalte elemente și determină exteriorizările corespunzătoare, în funcție de legile sale interne. Doar Platon, dintre cei vechi, a formulat rezerve în această privință, dar numai din perspectiva etică, nu din

² M. Meyer, 2004, pp. 81–95.

perspectiva întregului discurs. Modernii au reluat și au întărit ideea subordonării logosului în structura discursului, nu fără a acorda importanță, excesivă uneori, unora dintre subcomponente sale (elementul psihologic, elementul logic, elementul social etc.). În cele ce urmează, încercăm să arătăm cum se configurează tabloul ciclului retoric, în viziunea lui Michel Meyer.

2. Ciclul retoric în concepția lui M. Meyer



Ethos proiectiv → Ethos efectiv → Pathos proiectiv → Pathos efectiv → Ethos proiectiv ș. a. m. d.³

În opusculul său, autorul vorbește despre un proces continuu de *decalaje* și *ajustări*, care se petrec însă numai între concretizările *ethosului* și *pathosului*, cel de-al treilea element, logosul, servind doar ca vehicul, cum spuneam, în această mișcare în cerc.

În ethosul proiectiv, rolul central îl are oratorul, care încearcă să se facă înțeles de către auditoriu, pentru a-l putea persuadea, răspunzând la o problemă care este importantă pentru el; mai precis, este importantă pentru ambele părți – emițător și receptor –, dar este foarte posibil ca înțelegerea ei să îi depășească pe cei doi. Din punctul de vedere al auditoriului, oratorul ar trebui să fie, în principiu, bine intenționat, chiar dacă punctele sale de vedere sunt diferite, parțial sau total, de ale celor prezenți. Diferența provine din suma valorilor încarnate în cele două părți. Când oratorul nu ține seama de diferența între aceste valori, se naște decalajul între ethosul proiectiv și ethosul efectiv.

Autorul schemei dezvăluie locul unde se află cheia acesteia: *dedublarea oratorului*, care proiectează un auditoriu ca pe un complement al său. Același lucru

³ Cf. M. Meyer, 2004, p. 43.

îl face însă și auditoriul, care își proiectează un complement în persoana oratorului. Aceasta este realitatea, nedezvăluită de la început în ciclul retoric: coincidența este un ideal, niciodată atins în realitate. Ceea ce există sigur este efortul de ajustare permanentă. De aici provine mișcarea permanentă bazată pe cele patru elemente ale rotației discursive. Se pune o întrebare și oratorul consideră că cei care îl ascultă sunt interesați să afle răspunsul și fac un efort pentru asta. În consecință, el oferă un răspuns, plasându-le sarcina de a-l valida, în ciuda presupuselor diferențe sau chiar opoziții de opinie între ei. Rezultatul confruntării este „adeziunea la răspuns”. De fapt, pathosul este imaginar aici, căci – spune Meyer – auditoriul nu este obligat să urmărească gândirea și opiniile oratorului, pentru a înțelege și pentru a-și da adeziunea în formularea unui răspuns la chestiunea în cauză. Auditoriul reprezintă prin definiție o *diferență efectivă* și nu „o simplă imagine inversată a acțiunii oratorului”, cum își închipuie acesta din urmă.

În general, demonstrația lui Michel Meyer se bazează pe un subtil joc între „proiectiv” și „efectiv”. Când își construiește raționamentele, oratorul încearcă să se proiecteze asupra Celuilalt, pe care însă nu totdeauna reușește să și-l imagineze foarte diferit de sine. Chiar dacă îl plăsmuiește *a contrario*, total opus lui, între cei doi rămâne o axă comună de referință. Șansa care îi rămâne este să alcătuiască o demonstrație cu grad mare de generalitate, creând ca destinatar acel *auditoriu universal* pe care îl invocă Perelman și care revine, deci, și în tabloului Meyer. Dar riscul îndepărtării de la cauză, întreruperea fluxului *ad rem* micșorează dimensiunile acestei șanse. Așadar, oricât de bine pregătit ar fi oratorul și oricât de bine dotat de la natură, cu inteligență și har lingvistic, decalajul față de receptor se creează în mod obiectiv. În plus, intervin factorii etici. Este de așteptat ca cei care ascultă să aibă sisteme de valori diferite. Suma deciziei lor este suma scârilor de valori morale, rezultată din eventualele valori comune, existente în mod real într-o comunitate umană bine definită, și din diferența specifică. O dată sintetizate într-o componentă unitară, aceste particularități ale ethosului „minează” din perspectivă proprie argumentele logice, cu greu adaptate la sistemul de gândire imaginat de către vorbitor, în cadrul celor doi timpi anteriori: ethosul proiectiv și pathosul proiectiv.

Acesta constituie contextul favorabil în care el însuși aruncă în luptă subiectivitățile proprii: este momentul-cheie al persuasiunii. Toate nuanțele expunerii, toate realitățile nenumite direct, dar sugerate insistent, prin tehnica detaliului semnificativ, toate caracterizările subliminale, realizate prin epitete defnitorii ș. a. m. d. au acest dublu scop: să inducă de la început la auditoriu o gândire și o afectivitate cât mai apropiată de a oratorului; se corectează disfuncțiile, adică decalajele apărute, totuși, în mod obiectiv. Dacă această coerciție, „ajustare” – cum o numește Meyer – nu se poate realiza „din mers”, ceea ce ar constitui modelul ideal al discursului, atunci trebuie operată imediat după primele semne vizibile ale reacției destinatarului. În acest din urmă caz, argumentarea și exprimarea sunt cele care trebuie remodelate din mers, ca urmare a stimulilor nou apăruiți.

Aceasta este schema cea mai generală și mai abstractă a structurilor retoricii, bazată, în fapt, pe mecanismele cauză-efect. Cum se regăsește acest mecanism în

articulațiile principale ale discursului este o chestiune de tehnică și de artă, în care aspectele formale ale logosului nu mai pot fi evitate, oricât de mult ar fi evoluat teoria discursului. De fapt, în privința structurilor de suprafață și a tehnicii compoziționale, nici discursul în sine, nici teoriile interpretative nu s-au schimbat prea mult din antichitate până astăzi.

Celor patru timpi ai ciclului retoric teoretizat de către generația a doua de specialiști ai noii retorici (observăm analogia cu cei patru timpi ai dinamicii bazate pe combustia internă, ceea ce confirmă accentul pus pe mișcarea ciclică, de „rotire” în patru timpi a discursului) le corespund cele patru mari capitole din schemele comune ale retoricii, sintetizate și conservate în retorica actuală din cele mai vechi și mai elementare tratate de retorică.

Această corespondență funcționează dacă „părțile” 4 și 5 din retorica tradițională sunt tratate împreună, cum este și logic, căci memorarea a ceea ce trebuie enunțat merge împreună cu *actul* „enunțării”: 1. *inventio*; 2. *dispositio* (*narratio*); 3. *elocutio*; 4. *memoria*; 5. *actio*.

Descrierea celor 4 (5) părți este unul dintre cele mai comune locuri din vechea școală de retorică⁴. Din păcate, abuzul de descripție și de clasificări și subclasificări din retorica de tip didactic a mers atât de departe, încât la un moment dat disciplina în sine a fost abandonată, ca superfluă. Astăzi, trebuie să revenim asupra descrierii unor structuri care altădată făceau parte din cunoștințele elementare ale oricărui tânăr trecut prin școala elementară (*trivium* etc.).

Partea I, *inventio* desemnează activitatea de găsire a materialului care va forma substanța discursului. În funcție de acest material se stabilește *genul discursului* – judiciar, deliberativ, epideictic. Dacă studiem cu atenție schemele oferite de retoricile clasice, observăm că principalul criteriu de departajare este „instanța”, auditoriul căruia i se adresează discursul, variabila constând în tipul de efect, diferit de la un receptor la altul: acuzarea/apărarea în tribunal – în cazul discursului juridic; convingerea/deconsilierea unei adunări cetățenești – în cazul discursului deliberativ (politic); elogiul/blamul public – în cazul discursului epideictic (demonstrativ).

Tot de partea întâi, a *invențiunii*, ține și examinarea diferitelor particularități ale cauzei. Există patru tipuri de fapte care pot face obiectul discursului (care pot fi „găsite”), dintre care, primele trei au caracter comun, iar a patra are o mai puternică specificitate juridică:

- *conjunctura*, împrejurarea în care s-a declanșat fapta; în vechile *tehnai*, problema se reducea la realismul cauzei („fapta a avut loc sau nu?”);
- *definiția*, încadrarea faptei între parametri reali („în ce constă fapta?”);
- *calificarea*, respectiv caracterizarea faptei, după datele preliminare;
- *legalitatea*, identificarea legilor după care cauza respectivă poate fi examinată.

În discursul juridic, acest aspect este evident privilegiat, fiind factorul definitoriu esențial. Dar nici în celelalte genuri oratorice, referirile la legalitate nu

⁴ Cf. Meyer-Carilho-Timmermans, 1999.

lipsesc. În primul rând, genul demonstrativ are ca scop, printre altele, învățarea legilor și formarea la tinerii ascultători, dacă era vorba despre demonstrația didactică, a deprinderilor de a interpreta legile, în toate subtilitățile lor. În al doilea rând, chiar și când se făcea elogiul unei personalități, a unui eveniment trecut, încadrarea și legile generale de conduită umană, cetățenească, erau absolut necesare. În perioada atică, legile propriu-zise, din codul inițiat de Solon și desăvârșit de Pericle, erau deseori ignorate, în favoarea legilor morale, a legilor umane universale sau locale. În cazul acesta, discursul juridic căpăta un aspect politic, iar argumentarea se adapta la spiritul cauzei. Putem să amintim, de exemplu, că Licurg, în calitate de conducător politic, invoca legile nescrise ale iubirii de patrie, a îndatoririlor cetățenești și morale, atunci când acuza negustorii necinstiți care încercau să facă speculă cu grâne în momente de criză (stare de război, secetă etc.). Și pedepsele cerute de acuzatori puteau să implice relații foarte delicate cu legile. Mai ales în asemenea situații, strategiile argumentative erau foarte eterogene, pentru că termenii de referință făceau parte din serii logice disparate. Când însuși Pericle, părintele democrației ateniene, respectiv, al retoricii clasice grecești, cerea interdicția înmormântării celor considerați „dușmani ai patriei”, el încălca cu bună știință „legea pământului”, cutuma, străvechea lege nescrisă. Din păcate, strategia argumentativă a apărării nu putea miza aici decât pe „argumentul slab”. Dovadă este faptul că nici nu i s-a răspuns pe măsura formulărilor sale. Singurul care a găsit un subterfugiu pentru a reproșa o asemenea faptă a fost Sofocle, *post factum*, însă, prin mijlocirea ficțiunii dramatice. Profitând de prietenia cu marele legiuitor, el creează personajul Antigona, care invocă – după toate regulile argumentării juridice – ilegalitatea pedepsei poruncite de Creon pentru Polinice.

Se cunoaște, de asemenea, că argumentarea juridică se reduce la formalism în epocile dictatoriale. De altfel, indiferent dacă instanța de decizie reală este conducătorul-dictator sau poporul, condus la o formulare a unei hotărâri prin forța persuasivă a legilor superioare ale datorii umane, elementul concret care acționează în subsidiar este același: teama⁵. Toate aceste probleme arată de ce „invențiunea” este importantă și plasată pe primul loc, nu numai cronologic, ci și axiologic.

Al doilea subgrup de probleme care plasează „invențiunea” în vârful ierarhic al părților discursului este pregătirea *probelor tehnice și a celor extratehnice*. O dată stabilit genul și examinate stările cauzei, oratorul își selecta probele tehnice, urmând triada clasică:

a) Probe logice (sfera logosului): *entimema sau deducția* bazată pe datele semiotice; conceptele cu care se operează se pot repeta („locuri comune”) sau pot fi specifice („locuri particulare”), ele ținând de domeniul realității/irealității, de domeniul cantitativ (mai mult/măi puțin), de domeniul șansei de realizare (posibil/imposibil); exemplul sau inducția, care operează, de obicei, cu fapte reale,

⁵ Ovidiu Drîmba, *Etapele tragediei grecești*, în volumul *Eschil, Sofocle, Euripide, Perșii, Antigona, Troienele*, Editura Tineretului, București, 1968, p. 29: „Într-un regim tiranic, respectul legilor cetății se bazează nu pe convingere, ci pe teamă”.

prin extrapolare de la particular la general; uneori se făcea apel la fapte inventate, declarate ca atare („să presupunem că...”), dar mecanismul inducției trebuia să funcționeze între niște cadre foarte cunoscute, în acest caz.

b) Probe patetice (sfera *pathosului*): provocarea sentimentelor auditoriului (milă, ură, rușine, mândrie, teamă etc.).

c) Probe etice (sfera *ethosului*): personalitatea oratorului (frecvent, și a personajului central al discursului); autoritatea sa era conferită de poziția socială, de vârstă, dar și de hazard, de aparențe.

În sfârșit, *probele extratehnice* constituie, de fapt, cele mai palpabile date pe care se întemeiază argumentarea, mai ales în cadrul discursului juridic: opiniile, mărturiile, legile.

Observăm deja „reluarea” unor elemente din structura internă a părții I – *inventio*. De fapt, nu este vorba despre reluare, ci despre o sinergie, despre acțiunea structurală a diverselor tipuri de argumentare pentru a crea o rezultată ideală. Dacă în discursul modern sinteza între construcția argumentativă subiectivă și cea bazată pe probe externe nu este foarte subtilă, în discursul antic nici un amănunt din celelalte părți ale eșafodajului persuasiv nu putea neglija contribuțiile acestora.

Astfel, în discursul intitulat *Afacerea omorului involuntar*, Antifon își structurează materia din Tetralogia a doua, după următoarea schemă: Primul discurs al acuzării – Subiectul; Primul discurs al apărării – Subiectul – Discursul; Al doilea discurs al acuzării – Replica; Al doilea discurs al apărării – Concluziile.

În discursul lui Lysias, *Pentru apărarea lui Mantiheos*, intervenția martorilor ocupă un loc important în economia argumentației, deoarece era nevoie de probe materiale, foarte concrete, prin care să se dovedească faptul că cel care era cavaler în timpul procesului nu avusese aceeași poziție socială și funcție militară în timpul regimului Celor Treizeci de Tirani. Probele respective erau singurele care favorizau trecerea de la încadrarea faptelor politice în fapte pur juridice. Miza era cu atât mai mare cu cât, în momentul apărării pregătite de Lysias, clientul său fusese numit membru al Consiliului la Atena, ceea ce însemna, în primul rând, că el nu-și declarase adevărata identitate și activitate din trecut, în al doilea rând, că putea fi încadrat în clasa trădătorilor de țară, pentru fapta care nu se prescrisese încă. Astfel încât discursul de apărare, redactat de cel mai cunoscut logograf al epocii avea următoarea schemă:

Exordiul (§1-8) – Mărturia 1 – Expozițiune (§9-13) – Mărturia 2 – Confirmarea (§14) – Mărturiile 3 (depuse de mai mulți martori) – Respingerea (§15-17) – Mărturia 4 (colectivă) – Perorația (§18-21)⁶.

Și în cazul proceselor de succesiune, rolul martorilor era foarte important. Un text reprezentativ pentru o asemenea cauză este discursul lui Isaios, *În legătură cu moștenirea lui Chiron*. Există aici, foarte bine ilustrată, îmbinarea tuturor celor trei elemente ale așa-numitelor „probe extratehnice”: mărturiile-legile-opiniile.

⁶ Cf. Lysias, Discursul *Pentru apărarea lui Mantiheos*, în: *Oratorii greci*, I, pp. 82–90.

De ce a fost nevoie de supralicitarea acestora, în detrimentul construcției argumentative bazată pe probe logice (deducția, inducția) și pathetico-ethice? Într-un proces de succesiune, legile constituie totdeauna un corpus relativ bine constituit. Fiind o cauză foarte frecventă și foarte veche în istoria relațiilor interumane, codurile juridice au inclus dintotdeauna nu numai una, ci mai multe legi pentru această categorie de conflicte, dată fiind complexitatea naturii proceselor în discuție, complexitate dată de eterogenitatea relațiilor de rudenie, complicarea relațiilor prin apariția moștenitorilor testamentari, care nu fac parte obligatoriu din familie ș. a. m. d. În cazul dezbătut în discursul lui Isaios, bătrânul Chiron, decedat, fusese căsătorit de două ori. De la prima soție, moartă de tânără, a avut o fiică, decedată și ea între timp, și doi nepoți. De la a doua soție, care i-a supraviețuit, nu a avut copii. În mod legal, moștenirea trebuia împărțită între nepoții rezultați din prima căsătorie și soția supraviețuitoare. Împotriva tuturor celor trei apare, însă, un nepot de frate, reprezentat de un adult, Diocles. Acesta revendică moștenirea în baza unei legi a favorizării descendenților în linie bărbătească, a ilegitimității mamei celor doi copii, ca fiică a lui Chiron, dat fiind că prima lui soție fusese curtezană, a absenței unor acte legale care să probeze legalitatea primei căsnicii ș.a.m.d.

Isaios este obligat să pună la îndemâna clientului său *probe tehnice*, palpabile, și nu *deducții logice*, întrucât legile erau foarte clare, iar relațiile de familie foarte complicate. Structura discursului este marcată de asemenea probe:

a) nu mai puțin de opt (!) mărturii, dintre care patru erau mărturii scrise (procese verbale de la procedura de torturare a sclavilor pentru smulgerea declarațiilor etc.; declarații scrise ale unor prieteni, vecini etc. și autentificate ș. a. m. d.), iar patru au fost *depoziții făcute*, de fiecare dată, *de mai mulți martori* citați în instanță, deci, în total, *câteva zeci de mărturii*;

b) invocarea legilor: Legea privind dreptul de cetățenie la Atena, pentru a dovedi că mama nepoților era fiica legitimă a lui Chiron; Legea rellelor tratamente, pentru a dovedi relațiile bune dintre bunic și nepoți; Legea căsătoriilor, pentru a dovedi că mama băieților a fost fiica rezultată din căsnicia legală a lui Chiron cu prima soție; Legea descendenților, pentru a arăta că textul invocat de adversari nu se poate aplica speței în cauză ș. a. m. d.

c) opiniile – formulate sub formă de invectivă la adresa lui Diocles, în paragrafele 34–44 ale discursului.

Cele trei elemente se suprapun și se completează reciproc. De pildă, legea căsătoriilor ar fi acționat în defavoarea nepoților, dat fiind faptul că nu exista un document scris care să ateste această primă căsnicie. Totuși, Isaios, specialist în asemenea probleme, o invocă, deoarece în anumite paragrafe ale respectivei legi sunt descrise anumite formalități, ceremonii etc. Or, aici intervin martorii care declară că au fost respectate întocmai toate acele formalități. De asemenea, după formularea „opiniilor” despre acuzator, element care ține de tehnica exterioară, „slabă”, apărarea introduce pentru ultima oară în instanță martorii: aceia care atestă comportamentul imoral (adulter etc.) al celui ce se erijase în binefăcător al „adevăratului” moștenitor.

Credem că cele două exemple sunt suficiente pentru a sugera locul pe care elementul 3), probele tehnice, îl ocupă în găsirea materialului argumentativ care acoperă partea I a structurii generale a discursului *inventio*, în discursul grecesc antic.

Partea a II-a a structurii retorice este reprezentată de *dispositio*, organizarea compozițională a discursului. Cele patru subdiviziuni clasice (din nou intervine schema cvadripartită!) sunt: *exordiul*; *expoziția* (sau *narratio*), *demonstrația* (sau confirmarea și respingerea); *perorația* (sau *conclusio*).

Partea a III-a, *elocutio*, reprezintă selecția valorilor expresive care dau stilul particular al discursului. Și această parte se subdivide în trei subcategorii de aspecte: a) formele stilului: simplu (umil); mediu (mediocru); înalt (sublim); b) calitățile stilului: claritate, eleganță vigoare, grandoare, subtilitate etc.; c) figurile, respectiv *tropoi* sau schimbările de sens la nivelul unui singur element, și *figurae* – schimbările de sens la nivelul ansamblului de cuvinte.

Partea a IV-a, *memorizarea*, poate ridica probleme mai ales prin relația logograf-orator. În multe dintre exemplele folosite de noi pentru discursul juridic antic, acele capodopere de retorică clasică sunt creații ale logografilor. Dintre cei patru „clasici” ai aticismului juridic, numai Antifon a fost de la început cetățean atenian cu drepturi depline, care ar fi putut să-și rostească singur discursurile. Din păcate, nu iubea forul și singurul său discurs răsunător, în apărarea propriei vieți, nu s-a păstrat. Cele trei discursuri păstrate – aparținând genului juridic – sunt scrise la comandă, în calitate de logograf. Andocide lasă și el doar patru discursuri rostite direct, căci este în mod sigur descendent al unei familii aristocratice, dar condamnările și exilurile repetate l-au lipsit de dreptul de orator. Lysias și Isaios, cei mai talentați dintre „canonicii” genului juridic, erau logografi prin natura stării lor social-cetățenești. În acest context, discursurile le aparțineau lor, de fapt, dar clienților, de drept. Aceștia erau cei care erau obligați să le memoreze și să le reproducă, în modul cel mai natural cu putință. Dar documentele de epocă ne dovedesc o realitate care plasează partea a patra în altă lumină. Chiar și oratorii propriu-ziși, chiar cei mai străluciți reprezentanți ai forului își pregăteau de acasă și își memorau cu grijă textul discursului.

Este cazul lui Demosthene însuși, ale cărui texte erau pregătite cu grijă – prin documentare practică („de teren”) și teoretică (prin consultarea și utilizarea unor fragmente din manuale, culegeri de locuri comune, dar și prin atenta redactare a unei prime variante scrise. Urma apoi debitarea acesteia, *pe baza memorării*, nu a lecturii publice. Știm acest lucru din copiiile păstrate de la *tahigrafii* din antichitate, precursorii îndepărtați ai apozilor de astăzi. Se vede din aceste documente, ca și din mărturiile contemporanilor, că Demosthene avea capacitatea de a improviza, în funcție de mersul procesului, dar între limitele textelor pregătite în prealabil și a argumentelor deja desfășurate după un cadru standardizat.

Urma și o altă versiune, în care, la amănuntele adăugate sau eludate din varianta orală, autorul adăuga noi detalii sau corecturi de formă, pentru a lăsa

posterității o versiune finală perfectă a textelor sale⁷. Cu atât mai mult, oratorul „de nevoie”, împricinatul obligat de legile antice să se apere singur sau, în cel mai bun caz, asistat de către un *synegoros*, un precursor al avocatului de astăzi, era obligat să memoreze bine structura și detaliile discursului.

În sfârșit, partea a V-a, *actio*, reprezintă desfășurarea dramatică, actoricească, a pledoariei. Oficial, ea cuprindea: *pronunția, mimica, gesticulația*. Istoricii și comentatorii antici Tucidide, Plutarh, Dionys din Halicarnas, Cicero, Filostrat ș. a. ne dau detalii interesante despre aceste „structuri exterioare” ale arsenalului argumentării. Pronunția slabă și, uneori, defectuoasă (de care au suferit chiar Isocrate și Demosthene – acesta din urmă doar în tinerețe), față de pronunția de stentor, cea afectată, cea modulată – prin concursul pronunției calitative a vocalelor, cea monotonă, cea echilibrată, cea schimbătoare – generatoare de efecte neașteptate – erau probleme de „tehnică”, îndelung studiată în școlile de retorică. De asemenea, mimica, ținuta vestimentară, poziția corpului, gesticulația erau detalii pe care nici un orator – profesionist sau improvizat – nu le neglija. Sunt cunoscute exemplele oratorilor care căutau să își impresioneze publicul prin descinderi somptuoase, coborând din lectici elegante sau din care triumfale, cu alai de asistenți și admiratori, opuse celor care mizau pe simplitate și ținută sobră. Sculpturile clasice ni-i înfățișează pe oratori cu mâna stângă lipită de pliurile togii, iar cu dreapta întinsă spre prezidiu sau spre mulțimea ascultătorilor din for. Era „poza de orator” tipică a epocii clasice la care ne referim, dar fiecare reprezentant putea să o utilizeze în combinație cu alte mișcări de scenă. Cicero ne spune că, în general, oratorii care se bazau pe improvizatie și nu pe pregătirea atentă a cauzei, pe elementul patetic, și nu pe argumentele logice și pe cunoașterea legilor, erau cei care uzau și abuzau de aceste „argumente”, care se adresau „pathosului” și nu „logosului” ascultătorilor, pornind din aceleași surse ale oratorului⁸.

Audiența aștepta cu nerăbdare acest spectacol, dincolo de faptul că la Atena și, mai târziu, la Roma, dezbaterile în sine constituiau o atracție pentru cetățeni, în întregul lor. Istoricii genului au reținut exemplul lui Rutilius Rufus tocmai în acest sens: convins de adevărul său, de dreptatea care era în mod vizibil de partea sa, el s-a mulțumit să-și declare nevinovăția, într-un proces care îl privea direct. Dezamăgiți, judecătorii – care cunoșteau foarte bine care este realitatea, au decis în favoarea confratelui său. Absența oricăror efecte oratorice – gesturi patetice, lacrimi, rugăminți, i-au adus celui complet nevinovat condamnarea la exil⁹.

⁷ Vezi *studiul introductiv* la Demosthens, *Opera omnia*, 4 vol. Ediție de S. H. Butscher și W. Rennie, Clarendon, Oxford, 1966–1967.

⁸ Cf. E. Dobroiu, *Începuturile oratoriei*, în: *Istoria literaturii latine*, E. D. P., București, 1972², p. 392, cu privire la două atitudini contrare: M. Antonius – triumvirul vs P. Rutilius Rufus.

⁹ Despre Rutilius Rufus, adept al „tăcerii elocvente”, teoretizate de stoicul Panaitios, mărturisiseră Cicero, în *Brutus*, 114 sqq., apoi Valerius Maximus, VI, 4, 4 ș. a.

3. Tehnici compoziționale

3.1. Disponerea materialului argumentativ

„Punerea în formă” sau „dispoziție” a materialelor argumentative constituie, pentru antici, esența efortului retoric. Cele mai multe tratate și manuale vechi abordează diverse probleme privind ordinea, lungimea, conținutul celor patru subdiviziuni ale părții a doua a discursului *dispositio*: 1. exordiu; 2. narația; 3. argumentația sau demonstrația: – expozeul *pro* „pentru” – confirmația, – expozeul *in* „contra” – respingerea; 4. epilogul sau concluzia.

Dacă la Aristotel exordiu constituia ceea ce trebuie să problematizeze auditoriul, la romani el reprezintă un examen al tipului de *cauză* care se va dezbate. Într-adevăr, spiritul practic al latinilor îi făcea să-și pună de la început întrebarea tranșantă: de ce ne aflăm aici? Dacă se pun *întrebări*, înseamnă că există și o *cauză*. Acesta este motivul pentru care anonimul autor al tratatului de *Retorică* la care ne-am referit clasifică *patru feluri de cauze*, după gradul de problematizare: a) onorabilă; b) rea, c) îndoielnică; d) ne semnificativă.

Observăm că acest criteriu al „problematizării” (poate mai corect ar fi „problematicitate”) funcționează din punctul de vedere al auditoriului, respectiv al valorilor sociale tipice comunității respective.

Narația înseamnă pătrunderea în „câmpul expoziției propriu-zise”. Este ceea ce autoritățile în materie numesc locul verosimilului, deci al posibilului, iar diviziunea este secvența în care se manifestă *esența argumentării*. Este domeniul în care se expun la vedere tezele contradictorii, respingerea (*refutatio*) tezelor pe care oratorul le poate presupune ca provenind din partea adversă; aici se expun *loca* (gr. *topoi*), adică principiile și ideile generale.

Pe acest domeniu, formulat cu grijă de către antici, și-au construit și modernii teoriile privind argumentarea. Chiar dacă este vorba despre un alt tip de formalizare argumentativă, ca în cazul tratatului scris de S. Toulmin, tipologia argumentativă nu se schimbă prea mult în două milenii și jumătate¹⁰. Nici încadrarea generală operată de către J. J. Robrieux în structurile retoricii nu aduce noutăți spectaculoase ale tehnicii argumentative¹¹. În ceea ce îi privește pe „părinții” retoricii moderne, Perelman – în primul rând, descoperirea mare venea din câmpul vast al aplicațiilor tehnicilor aplicative în viața cotidiană modernă, și mai puțin din conținutul acestora¹².

Specificul perorației ridică problema manierei – raționale sau afective în care se formulau enunțurile cu valoare de decizie (subiectivă, virtuală, evident), motivația cauzei și mai ales soluțiile propuse.

¹⁰ S. Toulmin, 1993.

¹¹ J. J. Robrieux, 1993.

¹² Ch. Perelman et L. Olbrecht-Tyteca, 1988 (ed. I: 1958).

3.2. *Compoziția continuă și compoziția fragmentată*

Indiferent dacă *Tehne*, acel manual de „Artă a oratoriei”, din epoca siracuzană a începuturilor elocinței ca știință, va fi aparținut celor doi întemeietori, Corax și Tisias, sau numai ultimului dintre aceștia, este sigur că ei au practicat această artă într-o structură tripartită. În calitate de sfătuitor al lui Hieron din Siracuza, Corax ieșea direct la tribună, în *Ecclesia*, îndeplinind rolul pe care astăzi l-am numi de „moderator”. El rostea în fața Adunării poporului un *prooimion* și, la sfârșit, un *epilogos*. Între acestea, se dezbăteau problemele propriu-zise, în partea care se numea *diègesis*.

În manualul lor, se pare că existau cinci diviziuni, dar informațiile fragmentare pe care le avem¹³ fac referiri tot la trei: *prooimion* – care consta mai ales în *captatio benevolentiae*, atragerea bunăvoinței auditoriului (asistență și juriu); *ágon* („luptă”) – dezbateră propriu-zisă; *epilogos* – un rezumat al faptelor.

În orice caz, modernii care au cules informațiile fragmentare păstrate în scrierile antichității insistă pe crearea unui cod referitor mai ales la structura compozițională a discursului¹⁴. Pentru pledoaria juridică, manualul lui Tisias aduce, în plus, date legate de *argumentarea propriu-zisă*. Pe de o parte, se vorbește despre persuasiune (*to peíthous*) în strânsă legătură cu teoria verosimilului (*to eikós*). Pe de altă parte, teoria lor a lansat în istoria argumentării tehnica îmbinării *argumentului slab cu argumentul tare*. Simplificând explicarea acestui procedeu, putem spune că argumentele neîntemeiate erau scoase meșteșugit în relief, prin artificii formale, pentru a le face să fie acceptate, alături de cele puternice, în strategia impunerii punctului de vedere dorit¹⁵. Aceste două contribuții sunt cele criticate de către Platon și Aristotel, nu fără recunoașterea meritelor lui Corax și Tisias, în comparație cu lărgirea fără opreliști a tehnicii verosimilului la Gorgias. Dintre sofști, tocmai acesta contribuie la tehnicile compoziționale, prin introducerea *principiului antitetic*, cu o foarte riguroasă și rațională distribuție a argumentelor de-a lungul expunerii: față de un punct de vedere neutru (axa zero a aprecierii) datele se dispuneau bipolar, în grupe pozitive și negative, dozarea lor inducând aprecierile ascultătorilor spre polul dorit de orator – plus (confirmare) sau minus (respingere). Lui Socrate i se datorează fragmentarea compozițională, prin tehnicile dialogului care îi poartă numele, iar Platon și Aristotel au dar formă de maximă subtilitate acestor „dialoguri”, căci fiecare participant la dezbaterile propuse se încadra, de fapt, într-o subdiviziune a compoziției discursului.

Toate aceste contribuții se regăsesc, așa cum s-a înțeles, sperăm, din rândurile de mai sus, în tehnicile actuale ale organizării discursului juridic.

¹³ Platon, *Gorgias*, 463d – 464b; Aristotel, *Retorica*, II, 24, Cicero, *Orator*, 175 etc.

¹⁴ Vezi *Prolegomene la Retorica lui Hermogene*, în ediția Walz a culegerii *Rhetores Graeci*, IV, p. 11 și următoarele, precum și G. Susemihl, *Entwicklung der Platonische Philosophie*, 1885, I, p. 485.

¹⁵ M. Marinescu-Himu, A. Piatkowski, 1972, p. 361.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- MARIN, Andrei; MARINESCU-HIMU, Maria, 1969, *Pagini alese din oratorii grece*, Vol. I-II, București: Editura pentru literatură.
- ARISTOTEL, *Retorica*. Ediție bilingvă. Traducere, studiu introductiv și index de Maria-Cristina Andrieș. Note și comentarii de Ștefan Sebastian Maftai, București, Editura IRI, 2004.
- AUSTIN, J. L., 2005, *Cum să faci lucruri cu vorbe*. Traducere din limba engleză de Sorana Corneanu. Prefață de Vlad Alexandrescu, Pitești: Editura Paralela 45.
- BÂRLEA, Petre Gheorghe, 2004, *Peitous demiourgos. Știința și arta convingerii în antichitatea greco-latină*, București: Editura « Grai și Suflet – Cultura Națională ».
- BERCEANU, Barbu, "Dreptul și limba. Știința dreptului și lingvistica. Succinte considerații teoretice și aplicative", în: *Studii și cercetări juridice*, XXVI, nr. 3, p. 247–266.
- CICERO, *Arta oratoriei*. Ediție bilingvă. Text latin și traducere, însoțite de studiu introductiv, note și indice de Traian Diaconescu, București, Saeculum Vizual, 2007.
- FERRY, Victor; SANS, Benoît; TOMA, Alice (ed.), *Etude sur l'exemple*, numéro thématique de la Revue « *Diversité et identité culturelle en Europe* », ed. P. Gh. Bârlea, Bucharest, M.N.L.R., 2011.
- MARINESCU-HIMU, Maria; PIATKOWSKI, Adelina, 1972, *Istoria literaturii eline*, București: Editura Științifică.
- MEYER, Michel, 2004, *La Rhétorique*, Paris: PUF.
- MEYER, Michel; CARILHO, Manuel-Maria; Timmermans, Benoît, 1999, *Histoire de la Rhétorique des Grecs à nos jours*, Paris: Hachette.
- PERELMAN, Chaïm; OLBRECHT-TYTECA, Lucie, 1988, *Traité de l'argumentation*, Paris: PUF. (Ed. I: 1958).
- PERELMAN, Chaïme, 1986, *Justice et argumentation*, Bruxelles: Presse Universitaire.
- ROBRIEUX, J. J., 1993, *Rhétorique et argumentation*, Paris: Dunod.
- SCHOPENHAUER, Arthur, 2010, *Dialectica eristică sau Arta de a avea întotdeauna dreptate*. Traducere, note și postfață de Petre Gheorghe Bârlea, București: Editura M.N.L.R.
- STOICHIȚOIU-ICHIM, Adriana, 2001, *Semiotica discursului juridic*, București: Editura Universității.
- TOULMIN, S., 1993, *Les usages de l'argumentation*, Paris: P. U. F.

Abstract

The present study analyzes the peculiarities of the juridical discourse of the "golden era" in ancient Greek culture (the Attic period) during which classic oratory had reached its climax. Both compositional and argumentative structures are analyzed.

Our conclusion is that everything we see today in both theory and practice of modern law discourse (as well as in other genres), and everything that has been discovered in modern theories of rhetoric owe their very existence to this Greek model promoted by the orators selected in the *Canon of Alexandria*. This observation can be validated by looking at both the techniques used in their argumentation and the way the spoken word was being manipulated in the ancient texts that we have analyzed.

Keywords: Juridical discourse, rhetoric structures, argumentation, discourse writing, ancient classicism, modernity.